

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟΝ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΕΩΣ

Ἡ Διαφώτισις εἶνε, γενικῶς εἰπεῖν, ἐπιγέννημα τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων καθόλου. Εἰδικώτερον ὅμως νοοῦμεν ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον τὴν ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΖ' καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἐμφανισθεῖσαν προσπάθειαν πρὸς διάδοσιν μεταξὺ τῶν πεπαιδευμένων κύκλων περὶ κόσμου παραστάσεως, ὡς αὕτη διεμορφώθη ὑπὸ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας συμφῶνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς λογικῆς νοήσεως ἀνακαινισθείσης κοσμοθεωρίας, καὶ δὴ μακρὰν πάσης ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἐπιδράσεως. Εὐστόχως ὀρίζει τὴν Διαφώτισιν ὁ Κάντιος ὡς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς πνευματικῆς δουλείας, τῆς ὁποίας τὰ δεσμὰ εἶχε σφυρηλατήσῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος. Τὸ σύνθημα τοῦ κινήματος τούτου διατυπώνει ὡς ἑξῆς: «Ἔχε θάρρος νὰ χρησιμοποιῆς τὸ ἴδιόν σου λογικόν». Τοῦτο ὅμως σημαίνει ἀντίδρασιν κατὰ πάσης αὐθεντίας, ἢ ὁποία δὲν εἶνε δυνατόν νὰ στηριχθῇ ἐπὶ λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Τὴν Διαφώτισιν προ-παρεσκεύασαν, ὡς εἶνε φυσικόν, ἡ Ἀναγέννησις, ἡ θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Ἡ Ἀναγέννησις εἶνε οἱ χρόνοι τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῆς Ἐκ-

κλησίας κεκυρωμένης κοσμοθεωρίας. Ἀποτελεῖ θρίαμβον τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης προσπάθειας πρὸς συγκρότησιν θεωρίας περὶ κόσμου καὶ ζωῆς τῆ βοηθεία τῆς φυσικῆς γνώσεως καὶ ἀνεξαρτητῶς τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Διὰ τοῦτο τὰς ἐσχάτας αὐτοῦ ρίζας ἔχει ἡ Διαφώτισις εἰς τὴν Ἀναγέννησιν. Ἀλλ' αὕτη δὲν διάκειται καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Παρὰ τὴν πλήρη ἀπόρριψιν αὐτοῦ ὑπὸ τινῶν ἐκπροσώπων αὐτῆς ὑφίσταται καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς διατήρησιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ περιεχομένου τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας. Πρὸς τοῦτο διατυποῦται ἡ θεωρία τοῦ καθολικοῦ θεϊσμοῦ, ὅστις ἐκδέχεται τοὺς μεγάλους φιλοσόφους τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἰδίᾳ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα, ὡς θείους διδασκάλους καὶ προδρόμους τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτον δὲ ὡς κήρυκα πλατωνικῆς σοφίας καὶ ὡς τέλειον ὑπόδειγμα γνησίου ἀνθρωπίνου βίου. Τὸν καθολικὸν τοῦτον θεϊσμόν ἐνσαρκώνει ἰδίᾳ ἡ πλατωνικὴ ἀκαδημία τῆς Φλωρεντίας, ὁ Μαρσίλιος Φικῖνος, ὁ Πίκο ντέλλα Μιράντολα, ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος, ἔξαιρέτως δὲ ὁ Ἰορδάνης Βροῦνος. Τὰ πάντα κατ' αὐτὸν εἶνε ἐκδήλωσις τοῦ θεοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶνε, ζῶσι καὶ κινουῦνται τὰ πάντα, ὡς πιστεύουσιν ἤδη οἱ νεοπλατωνικοί, ὁ Ἐκκαρτ, Νικόλαος ὁ Κουζανός. Τὴν διττὴν ταύτην σχέσιν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν ἐπανευρίσκομεν καὶ εἰς τὴν περίοδον τῆς κυρίως Διαφωτίσεως. Παρὰ τὴν Ἀναγέννησιν συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κινήματος τῆς Διαφωτίσεως ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη τῆς φύσεως, πρὸ πάντων δὲ ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Κοπερνίκου, ἥτις ἀπετέλεσε τὸ κυριώτερον πλήγμα κατὰ τῆς παλαιᾶς καὶ κατὰ παράδοσιν παραστάσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν διαρρέσεων αὐτοῦ. Ἡ ἀνατροπὴ αὐτῆς ἐσήμαινε νέαν κατεύθυνσιν ἐν τῇ κοσμοθεωρίᾳ. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διαγι-

γνώσκειται ὡς ἡ μόνη καὶ ἀσφαλῆς πηγὴ τῆς γνώσεως. «Ὁ θεμελιώδης κανὼν τῆς φιλοσοφίας συνίσταται εἰς τὸ νὰ μὴ δεχώμεθα τίποτε ὡς ἀληθές, ὅπερ δὲν γινώσκουμεν σαφῶς, εἰς τὸ νὰ μὴ ἐπιδοκιμάζωμεν τίποτε ὡς ὀρθόν, ὅπερ δὲν προσφέρεται τόσον σαφῶς καὶ εὐκρινῶς εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν, ὥστε νὰ μὴ παρέχη ἀφορμὴν πρὸς ἀμφιβολίαν». Ἡ ὥρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ Καρτέσιος τοὺς λόγους τούτους, εἶνε ἡ ὥρα καθ' ἣν ἐγεννήθη ὁ νέος τρόπος τῆς θεωρήσεως τῆς φύσεως. Τέλος εἰς τὴν γένεσιν τῆς Διαφωτίσεως συνήρογησε καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἐπανάστασις τοῦ Λουθήρου. Κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Μεταρρυθμίσεως ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ κατατείνῃ εἰς αὐστηρῶς προσωπικὴν σχέσιν πρὸς τὸν θεόν, θέτων ἐκποδῶν ὅλους τοὺς περιορισμοὺς ὅσους παρενέβαλλεν εἰς τὸ ἄτομον ἢ Ἐκκλησίᾳ τῶν μέσων αἰώνων. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Λούθηρος παραμένει πιστὸς εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν κοσμοθεωρίαν καὶ ὅτι εἶνε ξένος πρὸς τὸν ὀρθολογισμὸν καὶ τὴν φυσιοκρατίαν, ἅπερ ἀποτελοῦσι τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς φωτιστικῆς θεωρήσεως τοῦ κόσμου.

Αἱ νέαι ἐπόψεις, αἱ περιεχόμεναι εἰς τὴν τριττὴν ταύτην ἐπανάστασιν τοῦ πνεύματος, δὲν ἤσκησαν ἄμεσον καὶ ἀποφασιστικὴν ροπὴν ἐπὶ τῆς καθόλου διανοήσεως. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς παραδόσεως ἀπελευθέρωσιν, ἣτις χαρακτηρίζει αὐτάς, εἶνε ὁ ἀμέσως ἀκολουθῶν αἰὼν ὀπισθοδρομικός. Μόλις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀφυπνίζεται τὸ ἐνδιαφέρον εὐρυτέρων κύκλων ὑπὲρ τῶν ἐπόψεων ἐκείνων καὶ ἰδίᾳ ὑπὲρ τῶν ἀνακαλύψεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Μετὰ τῆς ἀφυπνίσεως ταύτης συνδέεται τὸ κίνημα τῆς Διαφωτίσεως ἐν τῇ κυρίᾳ ἐννοίᾳ, ὅπερ ἐκπηγάζει ἐξ Ἑγγλίας, ἐπειδὴ τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐπικρατοῦν φιλελεύθερον πολίτευμα δημιουργεῖ ἔδαφος εὐνοϊκὸν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν τῆς Διαφωτίσεως. Οἱ παράγοντες, διὰ τῶν

ὁποίων προήχθη τὸ κίνημα τῆς Διαφωτίσεως, εἶνε δύο: Αἱ περὶ φύσεως θεωρίαι καὶ αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Νεύτωνος καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Λώκ. Δι' αὐτῆς τρέπεται τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τῶν μεγάλων μεταφυσικῶν προβλημάτων ἐπὶ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου καὶ δημιουργεῖται οὕτω κινήσεις παραπλησία πρὸς τὴν τῶν χρόνων τῶν σοφιστῶν. Τὴν μεταφυσικὴν καὶ κοσμολογικὴν περίοδον διαδέχονται χρόνοι ἀνθρωπολογικῆς ἐρεῦνης. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δημιουργοῦνται οἱ ὄροι, διὰ τῶν ὁποίων εὐοδοῦνται ἡ διάδοσις τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Ἡ φιλοσοφία γίνεται δημοφιλῆς, διότι στρέφεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ πρακτικὰ ζητήματα τῆς ζωῆς. Ἐξ Ἀγγλίας διαδίδεται ἔπειτα τὸ κίνημα τῆς Διαφωτίσεως εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Εὐρώπην. Ἐν Γαλλίᾳ προσλαμβάνει τὸν ἰδιότυπον αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἐντεῦθεν δὲ ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον τῆς Γερμανίας, ὅπου ὅμως στερεῖται τοῦ ριζοσπαστικοῦ χαρακτῆρος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λεϊβνιτίου.

Α'— Η ΑΓΓΛΙΚΗ ΔΙΑΦΩΤΙΣΙΣ

Η ΕΜΠΕΙΡΙΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΛΩΚ

Ὁ Λώκ (1632 - 1704) ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἰατρικῆς. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Καρτέσιον, τὸν Σπινόζαν καὶ τὸν Λεϊβνίτιον δὲν αἰσθάνεται πολλὴν κλίσιν πρὸς τὰ μαθηματικά, δεικνύει ὅμως μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὰς χημικὰς ἐρεῦνας τοῦ Μπάϋλ καὶ θέλγεται ὑπὸ τῆς μελέτης τῶν ἔργων τοῦ Βάκωνος, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου. Ὡς παιδαγωγὸς τοῦ υἱοῦ του συνδέεται πρὸς τὸν Σάφτσμωρου, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ καὶ εἰς τὴν ἑξορίαν, ἀναλαμβάνει δὲ μετὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐπιστροφὴν

διάφορα κρατικά αξιώματα. Τὸ κύριον ἔργον αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἔξιστορεῖ ὁ Λὼκ πῶς ἐκινήθη εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην. Τὴν ἀφορμὴν πρὸς αὐτὴν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν συζήτησις τις μετὰ τῶν φίλων του, ἣ ὁποία εἰς οὐδὲν κατέληξεν ἀποτελεσμα. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθεν εἰς αὐτὸν ἡ ἰδέα ὅτι πρὸ πάσης λύσεως τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων δεόν νὰ ἐρευνηθῇ ἡ γνωστικὴ ἰκανότης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἢ νὰ καθορισθῇ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον εἶνε εἰς αὐτὸ προσιτὴ ἡ γνῶσις τῶν ὄντων. Ἡ ἔρευνα ἀκριβῶς αὕτη ἀποτελεῖ τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἔργου του.

Ἡ γνῶσις τοῦ κόσμου ἦτο ὁ σκοπὸς πάσης φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Τόσον οἱ φιλόσοφοι τῶν χρόνων τούτων, ὡς Νικόλαος ὁ Κουζανὸς καὶ Ἰορδάνης Βροῦνος, ὅσον καὶ οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῶν ἔπειτα χρόνων, ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου μέχρι τοῦ Λεϊβνιτίου, ἀσχολοῦνται περὶ τὸ ὄντολογικὸν πρόβλημα. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι τοὺς πλείστους ἐξ αὐτῶν ἀπασχολεῖ καὶ τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα, ἀλλὰ ἡ λύσις αὐτοῦ ἐξαρτᾶται συνήθως παρ' αὐτοῖς ἐκ τῶν μεταφυσικῶν αὐτῶν προϋποθέσεων, ὡς αἱ τελευταῖαι πάλιν αὗται ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτῶν φιλοσοφίας. Τὸ κέντρον τῆς νοήσεως αὐτῶν ἀποτελεῖ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ πρόβλημα τῆς φύσεως τῶν ὄντων. Ἡ δὲ γνωσιολογία αὐτῶν περιορίζεται εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς λογικῆς γνώσεως, καὶ δὴ τὸ μὲν ἀπὸ ψυχολογικῆς, τὸ δὲ ἀπὸ λογικῆς ἀπόψεως. Τὰ προβλήματα τῆς γενέσεως τῆς γνώσεως, τῶν παραγόντων οἵτινες μετέχουσι κατὰ τὸν σχηματισμὸν αὐτῆς, τῆς ἀξίας καὶ τῶν ὁρίων αὐτῆς οὐδόλως ἐνδιαφέρουσιν αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἡ γνῶσις ἔφερε δογματικὸν χαρακτῆρα, ἀφοῦ ἐστηρίζετο ἐπὶ ἀναποδείκτων προϋποθέσεων. Τὸ πρῶτον

διὰ τοῦ Λώκ δημιουργεῖται ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἡ κατεύθυνσις ἐκείνη ἢ ὅποια ἀπαιτεῖ ἀσφάλειαν καὶ βεβαιότητα τῆς γνώσεως διὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς καταγωγῆς, τῆς ἀξίας καὶ τῶν ὁρίων αὐτῆς. Ὁ Λώκ πρῶτος—καὶ ἐν τούτῳ ἔγκειται ἡ ἀξία του—ἔστρεψε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ διεῖδε σαφῶς τὴν σημασίαν τῆς γνωσιολογίας διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς γνώσεως καὶ ἰδίᾳ τῆς μεταφυσικῆς. Πρῶτος αὐτὸς καθιστᾷ τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα κεντρικὸν πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας, γενόμενος οὕτως ὁ πρόδρομος τοῦ Καντίου. Τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἀναπτύσσει ὁ Λώκ ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἐλέγχου τῶν ὀρθολογιστικῶν περὶ γνώσεως θεωριῶν, κατὰ τὰς ὁποίας βάσις τῆς νοήσεως ἡμῶν καὶ τῆς ἠθικῆς ὑπὸκεινται ἔμφυτοι ἰδέαι. Κατὰ τὴν δόξαν ταύτην αἱ θεμελιώδεις λογικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἔννοιαι ἡμῶν ὑπάρχουσιν ἐκ γενετῆς ἐντὸς τῆς ψυχῆς. Τὴν πίστιν ταύτην ὑποβάλλει εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον καταδεικνύων ὅτι αὐταὶ ἐλλείπουσιν ἀπὸ τῶν παίδων, τῶν ἡλιθίων καὶ τῶν κατὰ φύσιν ζώντων ἀνθρώπων. Ἡ συνείδησις αὐτῶν περιλαμβάνει μὲν ἐπὶ μέρους συγκεκριμένας παραστάσεις, ἀλλ' οὐδὲν ἴχνος λογικῶν καὶ ἠθικῶν ἐννοιῶν. Οὐδ' αὐτὴ ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ εἶνε ἔμφυτος, διότι ὄχι μόνον εἶνε ἡ περὶ θεοῦ παράστασις ἄλλη παρ' ἄλλοις, ἀλλὰ παρὰ πολλοῖς καὶ ἐλλείπει παντελῶς. Ἡ ὑπαρξίς ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτῶν καὶ ἡ εὐρεῖα διάδοσις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι σχηματίζονται διαρκῶς ἐκ νέου τῇ βοηθείᾳ τῆς ἐμπειρίας. Αὕτη δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι προᾶγμά τι παραμένει αὐτὸ τοῦτο ἢ ὅτι δὲν δύναται νὰ εἶνε καὶ νὰ μὴ εἶνε συγχρόνως. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως δὲ ταύτης συνάγονται βραδύτερον τὰ λογικὰ ἀξιώματα τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἀντιφάσεως. Ἐκ τούτων ἔπεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶνε χαρτίον ἄγραφον καὶ ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ λογικαὶ ἔννοιαι κατάγονται ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας, ἥτις ἐντυπώνει τὰς логи-

κὰς καὶ ἠθικὰς ἰδέας ἐπὶ τῆς ψυχῆς ὡς καὶ ὅλον τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν.

Τὴν ἐμπειρίαν ταύτην διακρίνει ὁ Λώκ εἰς ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν. Διὰ μὲν τῆς πρώτης δεχόμεθα τὰς ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας δημιουργοῦσι μέσω τῶν αἰσθήσεων τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, διὰ δὲ τῆς δευτέρας λαμβάνομεν συνείδησιν τῶν ἀντιδράσεων τὰς ὁποίας προκαλοῦσιν ἐν τῇ ψυχῇ αἱ ἐντυπώσεις ἐκεῖναι. Αὐτὰ δὲ ταῦτα τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως διαιρεῖ εἰς ἀπλᾶ καὶ εἰς σύνθετα. Καὶ ἀπλᾶ μὲν (*simple ideas*) εἶνε ὅσα ἔρχονται ἀμέσως εἰς τὴν συνείδησιν διὰ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας, σύνθετα δὲ (*complex ideas*) ὅσα δημιουργοῦνται ἐξ αὐτῶν διὰ τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, διὰ συνδυασμοῦ αὐτῶν. Τὰ ἀπλᾶ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἀποτελοῦσι τὸ βασικὸν ὑλικὸν τῆς ἡμετέρας γνώσεως, τὰ σύνθετα τοιναντίον προϋποθέτουσιν ἐκεῖνα ἐκ τῶν ὁποίων σχηματίζονται, ὡς αἱ λέξεις ἐκ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου. Κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν ἡ ψυχὴ τελεῖ ἐν παθητικῇ καταστάσει, ἐνῶ τοιναντίον εἶνε ἐνεργὸς κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν συνθέτων ἰδεῶν.

Τὰς ἀπλᾶς ἰδέας διακρίνει ὁ Λώκ εἰς τέσσαρα εἴδη, ἀναλόγως τῆς καταγωγῆς αὐτῶν: 1) Ἰδέας, αἵτινες σχηματίζονται διὰ μιᾶς μόνον ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, οἷαι εἶνε τὰ χρώματα, οἱ ἦχοι, αἱ ὀσμαι κ.λ. 2) Ἰδέας, αἱ ὁποῖαι σχηματίζονται συγχρόνως διὰ πλειόνων τῆς μιᾶς ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, οἷαι τὸ σχῆμα καὶ ἡ κίνησις. 3) Ἰδέας, αἵτινες γίνονται συνειδηταὶ μόνον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, οἷαι τὰ συναισθήματα καὶ αἱ ὀρέξεις. 4) Ἰδέας, αἵτινες σχηματίζονται διὰ τῆς ταυτοχρόνου ἐνεργείας τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, οἷαι ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ πόνος, αἱ ἐννοιαὶ τῆς δυνάμεως, τῆς ἐνότητος κ.ἄ. Ἐπίσης διακρίνει τρία εἴδη συνθέτων ἰδεῶν,

τὰ ἐξῆς: 1) Οὐσίας, 2) Τρόπους, 3) Σχέσεις. Καὶ οὐσίας μὲν ὀνομάζει πᾶν ὅ,τι ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν, δημιουργοῦν οὕτω ἐν τῇ ψυχῇ αἰσθήματα καὶ ἀντιλήψεις. Αἱ οὐσίαι αὗται εἶνε τὸ ὄντως ὄν, οἱ φορεῖς τῶν ἰδιοτήτων, ὧν συνείδησιν λαμβάνομεν καὶ δέον διὰ τοῦτο νὰ εἶνέ τι αὐτοτελές καὶ πραγματικόν. Ὅποια τις ὅμως εἶνε ἢ φύσις αὐτῶν εἶνε ἀδύνατον νὰ γνωρίσωμεν, ἐπειδὴ μόνον τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν λαμβάνομεν πείραν. Οἱ τρόποι τουναντίον εἶνε ἔννοιαι, εἰς τὰς ὁποίας οὐδὲν τὸ πραγματικόν ἀντιστοιχεῖ, μορφαὶ τοῦ χώρου (μέγεθος, ἀπόστασις, ἐπιφάνεια), τοῦ χρόνου (διάρκεια, ἀκολουθία) καὶ τῆς νοήσεως (μνήμη λ.χ.), παραγόμεναι ἐκ τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Τέλος αἱ σχέσεις εἶνε ἀπόρροια τῆς συνυπάρξεως τῶν φαινομένων (τοπικαὶ καὶ χρονικαὶ σχέσεις, σχέσις αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος).

Μετὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς τῶν παραστάσεων ἡμῶν χωρεῖ ὁ Λὼκ εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀξίας ἢ τοῦ κύρους αὐτῶν, τ.ἔ. εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ ζητήματος κατὰ πόσον ἀντιστοιχοῦσιν εἰς αὐτὰς πραγματικῶς ὑπάρχοντα ἀντικείμενα. Ὡς πρὸς τὰς ἀπλᾶς παραστάσεις νομίζει ὅτι τὸ πρᾶγμα οὐδεμίαν παρέχει δυσχέρειαν. Ἐπειδὴ αὗται κατάγονται ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, εἶνε κατ' ἀνάγκην σύμφωνοι πρὸς αὐτόν. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶνε ἀπεικάζματα τῆς πραγματικότητος, τελοῦσιν ὅμως εἰς ὠρισμένην σχέσιν πρὸς τὰ ὄντα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ παριστῶσι τὰς σταθερὰς ἐπενεργείας αὐτῶν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἔνεκα τῶν διαφορῶν, τὰς ὁποίας ἐμφανίζουσιν αἱ κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις, δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἀντικείμενα ὅλαι αἱ ιδιότητες ὅσας ἀποδίδομεν εἰς αὐτάς. Διὰ τοῦτο διακρίνει ὁ Λὼκ πρωτογενεῖς ιδιότητας, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα, οἷαι ἡ ἔκτασις καὶ ἡ κίνησις, καὶ δευτερογενεῖς, αἵτινες εἶνε καθαρῶς ὑποκειμε-

νικαί, ἄτε ἐξαρτώμεναι ἐκ τῆς φύσεως τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων.

Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὰς συνθέτους παστάσεις. Καὶ τὸ ὑλικὸν ἐξ οὗ σύγκεινται αὐταί εἶνε εἰλημμένον ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Ἐπειδὴ ὁμως συναρμολογοῦνται ὑπὸ τοῦ νοῦ δὲν εἶνε οἴκουθεν νοητὸν ὅτι κέκτηνται ἀντικειμενικὴν ἀξίαν παραστάσεις ὑφ' ἡμῶν παραχθεῖσαι. Μέγα μέρος ἐν τούτοις αὐτῶν δὲν ἀξιοῖ ὅτι ἀνταποκρίνονται εἰς ἐξωτερικὰς παραστάσεις. Ἐχουσι τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν ἐν ἑαυταῖς, τ.ἔ. ἡ ἀλήθεια αὐτῶν συνίσταται εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλας συμφωνίαν. Οὕτω λ.χ. τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα κέκτηνται κῦρος ἀνεξαρτήτως πάσης ἐμπειρίας. Ὑπάρχουσιν ὁμως καὶ σύνθετοι παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν τοιαύτην περὶ ἀληθείας ἔννοιαν. Προϋπόθεσις τοῦ κύρους ἢ τῆς ἀληθείας αὐτῶν εἶνε ἡ συμφωνία πρὸς ἀντικείμενα ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως κείμενα. Τοιαύτη σύνθετος παράστασις εἶνε ἡ τῆς οὐσίας, τ.ἔ. τοῦ φορέως τῶν ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἀντλοῦμεν ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Οὐδὲν ἔχομεν δικαίωμα, λέγει ὁ Λώκ, νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν τοιαύτης οὐσίας, ἂν καὶ οὐδόλως ἀμφισβητεῖ αὐτήν, μολονότι εἶνε ἀδύνατον νὰ γνωρίσωμεν τὴν φύσιν αὐτῆς ἀπηλλαγμένης πάσης ιδιότητος.

Ἐξ ὧν λέγει περὶ τῶν συνθέτων ἢ παραγῶγων παραστάσεων γίνονται φανερὰ καὶ τὰ ὅρια τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Ἀφοῦ μόνον ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς πείρας ἀμέσως καταγόμεναι παραστάσεις εἶνε δυνατόν νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς πραγματικῶς ἐκτὸς ἡμῶν ὑπάρχοντα ἀντικείμενα, ἔπεται ὅτι ἡ γνῶσις ἡμῶν δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ πέρα τῶν δεδομένων τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς. Πᾶσα μεταφυσικὴ γνῶσις ἀποκλείεται κατὰ ταῦτα. Τὸ ὄντως ὄν, ἡ οὐσία, παραμένει ἀγνώριστος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν. Δέον

ὅμως νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς, ἐπειδὴ ἀνάγκη νὰ ὑφίσταται αἰτία τοῦ κόσμου, ἣτις εἶνε ὁ θεός. Οὕτως ὅμως ἐφαρμόζει ὁ Λὼκ τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτίας, τὴν ὁποίαν δέχεται ὡς αὐτοφανῆ κατὰ τὸν ὀρθολογιστικὸν τρόπον τῆς πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφίας, καὶ χρησιμοποιεῖ αὐτὴν πέρα τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας.

Ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ παραγάγῃ ὅλον τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως ἐκ τῆς ἐμπειρίας, ἐγεννήθη ἐν Ἀγγλίᾳ κίνησις Διαφωτίσεως ἀναφερομένη πρὸ πάντων εἰς τὰ ζητήματα τοῦ πρακτικοῦ βίου, καὶ δὴ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκευίαν. Ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου ἐδημιουργήθη ὁ δυϊσμός, ὅστις πειρᾶται νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν θρησκευίαν ἀπὸ τοῦ θετικοῦ δόγματος καὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν πίστιν διὰ τῆς λογικῆς θρησκευίας, ἡ πρὸς τὴν ὁποίαν ὁδὸς εἶχεν ἤδη παρασκευασθῆ διὰ τῶν ὑπερμάχων τῆς φυσικῆς θρησκευίας. Ἐξ ἄλλου γίνεται ἀπόπειρα ὅπως ἀπαλλαγῇ καὶ ἡ ἠθικὴ ἀπὸ τῶν ὑπερβατικῶν αὐτῆς ἀρχῶν καὶ θεμελιωθῇ μόνον ἐπὶ τῆς φυσικῆς ὁρμῆς πρὸς αὐτοσυντηρησίαν. Διὰ τὴν ἱστορίαν ὅμως τῆς φιλοσοφίας μεγαλυτέραν σημασίαν κέκτηται ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς γνωσιολογίας τοῦ Λὼκ διὰ τοῦ Μπέρκλεϋ καὶ τοῦ Χιούμ, τῶν ὁποίων αἱ ἰδέαι, καίπερ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Διαφωτίσεως ὠριμάσασαι, οὐ μόνον ὑπερέχουσι τῆς κινήσεως ταύτης, ἀλλὰ τελοῦσιν ἐν μέρει εἰς ἄκραν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς δημώδους φιλοσοφίας αὐτοῦ.

ΟΙ ΔΕΪΣΤΑΙ

Κυριώτεροι τούτων εἶνε ὁ Ἰωάννης Τόλανδ (1670-1722) καὶ ὁ Ματθαῖος Τίνδαλ (1656-1733). Πρωταρχικὴ θρησκευία τῆς ἀνθρωπότητος εἶνε ἡ λογικὴ θρησκευία,

τὴν ὁποίαν ἐπανήγαγεν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς καθαρότητα ὁ Χριστός, ἠθικὸν πρότυπον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλ' ἐπειδὴ παρεμορφώθη ἐκ νέου καὶ διεφθάρη διὰ τῆς ἀρχομανίας τοῦ κλήρου, ὅστις θέλει νὰ κρατῇ δέσμιον ὑφ' ἑαυτὸν τὸν λαὸν δι' ἀκαταλήπτων δογμάτων καὶ μυστηριωδῶν τελετῶν, εἶνε ἀνάγκη νὰ καθαρῆ καὶ πάλιν διὰ τῆς διαδόσεως τῆς γνώσεως, ὅτι τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον αὐτῆς εἶνε ἡ πίστις εἰς τὸν θεὸν καὶ ἡ πιστὴ ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος. Οἱ Ἄγγλοι λοιπὸν Δεῖσταί, συνεπέστεροι ἐν τούτῳ τοῦ Λώκ, ὅστις δὲν ἤρεν ἐντελῶς τὴν θεϊαν ἀποκάλυψιν, πειρῶνται νὰ στηρίξουν τὴν θρησκείαν ἐπὶ μόνου τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ἐξοβελίζουσι δὲ ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ πᾶν ὅ,τι εἶνε ὑπὲρ λόγον. Ἄλλ' ἡ περὶ τῆς θρησκείας δόξα αὐτῶν εἶνε μονομερής. Ἐξαίροντες ὑπερβολικὰ τὸ ἔλλογον ἐν αὐτῇ στοιχεῖον παρορῶσι πλήρως τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου, τὸ ὁποῖον θεωροῦσι δημιούργημα σκόπιμον πονηρῶν καὶ ἀρχομανῶν ἱερέων.

Ἡ ἔλλειψις αὕτη ψυχολογικῆς ἐμβαθύνσεως καὶ ἡ ἀνιστορησία ἀποτελοῦσι γνωρίσματα κοινὰ εἰς ὅλην τὴν δημώδη φιλοσοφίαν τῆς Διαφωτίσεως.

ΟΙ ΗΘΙΚΟΛΟΓΟΙ

Παραλλήλως πρὸς τοὺς Δεῖστὰς οἱ ὁποῖοι ἐπιζητοῦν νὰ καταστήσωσι τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας καὶ τοῦ θετικοῦ καθόλου θρησκευάματος, πειρῶνται οἱ ἠθικολόγοι νὰ ἀπαλλάξωσι τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τῆς θεολογίας. Τοιοῦτοι εἶνε ὁ ἐπίσκοπος Ριχάρδος Κούμπερλανδ, ὁ Γώδγουερθ, ὁ Κλάρκ καὶ πρὸ πάντων ὁ λόρδος Σάφτμπωρν (1671-1713), ὅστις διὰ τῆς φιλοσοφίας του καταπολεμεῖ ἕξ ἴσου τὸν ἀσκητικὸν χριστιανισμὸν τοῦ Πουριτανισμοῦ καὶ τὴν φυσιοκρατίαν τοῦ Χόββες. Κατὰ τὴν

γνώμην τοῦ Σάφτσμπωρου ὁ ἄνθρωπος κέκτηται ἠθικὴν αἴσθησιν διὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἁρμονικῆς προσωπικότητος, τ.ἔ. διὰ τὴν ἰσορροπίαν ἐκείνην τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν κλίσεων, ἧτις διακρίνει τὸν ἠθικῶς ἄνωτερον ἄνθρωπον. Ἡ αἴσθησις αὕτη, ἧτις εἶνε ἔμφυτος ἰκανότης πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ ἀποδοκιμασίαν καὶ οἶονεὶ ἀδέκαστος θεατῆς καὶ κριτῆς ἐν ἡμῖν, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τῆς μετ' αὐτὸν ἠθικολογίας τῶν Ἄγγλων. Τὸ ἠθικὸν ἰδανικὸν τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅστις ἤθελε νὰ εἶνε θεολόγος ἄνευ θεολογίας, εἶνε ἡ διαμόρφωσις τῆς προσωπικότητος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς καλοκαγαθίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀπορρίπτων τὰς ιδέας τῶν ὁπαδῶν τῆς φυσικῆς θρησκείας καταπολεμεῖ ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς τὴν ιδέαν τῆς μελλούσης ζωῆς ὡς ἐλατήριον τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς. Ἄξιός νὰ ζῆ εἶνε κατ' αὐτὸν μόνον ἐκεῖνος, ὅστις ἠδυνήθη νὰ ἐλευθερώσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τὰς σκοτεινάς δυνάμεις τῶν παθῶν, ἀπὸ τὸν φανατισμὸν καὶ ἀπὸ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν δουλείαν. Τοιοῦτος βίος φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀθανασία, ὁ δὲ κατ' αὐτὸν διάγων οὐδεμιᾶς ἄλλης ἔχει ἀνάγκην. Ἐναντίον τῶν περὶ ἀνθρώπου καὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεων τοῦ Σάφτσμπωρου ἀγωνίζεται ὁ ἰατρὸς Βερνάρδος Manteville, ἀφορμώμενος ἀπὸ προϋποθέσεων λίαν συγγενῶν πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν τοῦ Χόββες. Κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς ἠθικολόγους εἶνε ἡ πεποίθησις ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς εἶνε ἔμμονοι καὶ οὐχὶ ὑπερβατικαὶ καὶ ὅτι σκοπὸς αὐτῆς εἶνε ἡ συντήρησις ἡμῶν καὶ τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης δὲν ἀπομακρύνεται οὔτε ὁ Χιούμ οὔτε ὁ Ἀδάμ Σμίθ.

Η ΙΔΕΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΜΠΕΡΚΛΕΪ

Ὁ Γεώργιος Μπέρκλεϋ (1685-1753) ἐγεννήθη ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ 25ετῆς ἔτι ἔγραψε τὰς «Ἀρχὰς τῆς ἀν-

θρωπίνης γνώσεως», ὅπου ἀπαντῶμεν ἤδη πλήρη τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ φιλοσοφικὴν ἰδέαν. Ὁ θερμὸς αὐτοῦ ζῆλος πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ πρὸς τὸν ρομαντισμὸν κλίσις του κινουῦσιν αὐτὸν πρὸς δραῖσιν. Ὡς ἱεραπόστολος συλλαμβάνει τὸ σχέδιον ἰδρύσεως σχολῆς ἱεραποστόλων ἐν Ἀμερικῇ πρὸς ἐκχριστιανισμὸν τῶν ἐρυθροδέρμων. Συγχρόνως ὄνειροπολεῖ τὴν δημιουργίαν νέου κέντρου τέχνης καὶ ἐπιστήμης ἐν τῷ Νέῳ Κόσμῳ. Ἀλλὰ μετὰ τριετῆ διαμονὴν ἐν Ἀμερικῇ ἐγκαταλείπει τὰ σχέδια ταῦτα. Βραδύτερον εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν Ἰρλανδίᾳ. Ὁ Μπέρκλεϋ ἀφορμηθεὶς ἀπὸ τῆς ἐμπειριοκρατίας τοῦ Λὼκ διαμορφώνει τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐλευθέραν σκέψιν, ἣτις ἐξέπιπτεν ἐν μέρει εἰς φανερὸν ὑλισμὸν. Εἶνε λεπτὸν πνεῦμα καὶ μία ἀπὸ τὰς μάλιστα ἐνδιαφερούσας φυσιογνωμίας ἐν τῇ ἰστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Συνδυάζει ἐν ἑαυτῷ μεγάλας ἀντιθέσεις, ὅξυ κριτικὸν πνεῦμα πρὸς ἀφελῆ θρησκευτικὴν πίστιν, κλίσιν πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ ἔνθερμον ἱεραποστολικὸν ζῆλον, καὶ δὴ κατὰ τρόπον ἁρμονικὸν καὶ ἰδιόρρυθμον.

Κατὰ τὸν Λὼκ ἐκ τῶν ἀντικειμένων ἀντιλαμβανόμεθα μόνον ὅ,τι παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς αἱ αἰσθήσεις μας. Ἡ γνῶσις δηλαδὴ δημιουργεῖται διὰ τῆς ἐμπειρίας, διὰ τῆς ὁποίας γνωρίζομεν τὰς ιδιότητες τῶν ὄντων. Ἀλλὰ τὰ ὄντα ὑπάρχουσι πάντοτε ἐκτὸς ἡμῶν, ἐπειδὴ αἱ πρωτογενεῖς ιδιότητες ἀνήκουσιν ἀληθῶς εἰς αὐτά. Ὁ Μπέρκλεϋ χωρῶν περαιτέρω ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ εἰς τὰς ιδιότητας ταύτας δὲν ἀνταποκρίνεται ἐξωτερικὴ πραγματικότης. Διότι αὐταὶ δημιουργοῦνται δι' ἀφαιρέσεως, ἀφηρημένοι δὲ ἢ γενικαὶ παραστάσεις δὲν εἶνε δυναταί. Ὅ,τι πραγματικῶς ὑπάρχει εἶνε μόνον αἱ καθ' ἕκαστον συγκριμέναι παραστάσεις, ἢ παράστασις λ.χ. ἐνὸς ὠρισμένου τριγώνου, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ ἀφηρημένη ἔννοια αὐτοῦ.

Εἰς τὰς παραστάσεις ὅμως ταύτας δὲν ἀνταποκρίνονται ἔξ ἀντικειμένου ὑπάρχοντα ὑλικά ὄντα, ἐπειδὴ ἡ ὕλη εἶνε ἔννοια γεννηθεῖσα καὶ αὐτὴ δι' ἀφαιρέσεως καὶ δὲν κατάγεται κατ' ἀκολουθίαν ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Ἐν τούτῳ συνίσταται ἡ θεμελιώδης ἰδέα αὐτοῦ. Ὅτι δηλαδή δὲν ὑπάρχει ὕλη, ἐξωτερικός, σωματικός κόσμος. Τὸ ὄντως ὄν, τὸ μόνον πραγματικῶς ὑπάρχον εἶνε ἡ ψυχὴ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως. Ἐχομεν παραστάσεις, αἰσθήματα, ὀρέξεις καὶ συνασθήματα, ἀλλ' εἰς αὐτὰ οὐδεμία ἀνταποκρίνεται ἐξωτερικὴ πραγματικότης. Εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν ταύτην ἰδέαν καταντᾷ ὁ Μπέρκλεϋ ὄχι διὰ μεταφυσικῆς τινος θεωρίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐμπειρίας, οὐχὶ διὰ μεταφυσικῆς ἐρμηνείας τῶν ὄντων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως, ἥτις ἐμφανίζει τὰ ἀντικείμενα ἐν στενῇ συναρτήσει πρὸς τὸ γινῶσκον ὑποκείμενον, ἀλλὰ λείπει ὁ ἰδανισμὸς αὐτοῦ δὲν εἶνε μεταφυσικός ὡς ὁ τοῦ Λεϊβνιτίου, ἀλλὰ γνωσιολογικός.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας συνίστανται ἐκ χρωμάτων, ἤχων, βάρους, μεγέθους κ.λ., ἔξ ἰδιοτήτων δηλαδή τὰς ὁποίας ὁ Μπέρκλεϋ δὲν διακρίνει εἰς πρωτογενεῖς καὶ δευτερογενεῖς καὶ αἱ ὁποῖαι πᾶσαι προϋποθέτουσι τὸ αἰσθανόμενον ὑποκείμενον, ὅπερ κέκτεται αὐτάς. Τὰ ἐξωτερικά δηλαδή ἀντικείμενα δὲν εἶνε ἀνεξάρτητα τοῦ ὑποκειμένου, δὲν ὑφίστανται ἀνεξαρτήτως τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ μόνον ὡς περιεχόμενα αὐτῆς. Εἶνε λοιπὸν ἰδέαι. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ὀφείλει νὰ ὑπάρχη κατ' ἀνάγκην ἐν τινι πνεύματι, νὰ εἶνέ τι πνευματικόν. Ὡς αἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα ἡμῶν δὲν ὑπάρχουσιν ἔξω τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, οὕτω καὶ αἱ κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις ἡμῶν καὶ τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται. Ὅταν λέγω ὅτι τὸ γραφεῖον πρὸ τοῦ ὁποίου κάθημαι ὑπάρχει, νοῶ διὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ὅτι βλέπω καὶ αἰσθάνομαι τὸ

γραφεῖον τοῦτο. Καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῆις τῆς αἰθούσης λέγω ὅτι τὸ γραφεῖον μου ὑπάρχει ἐννοῶ μόνον ὅτι θὰ εἶνε αἰσθητὸν εἰς ἐμὲ εἰάν ἐπιστρέψω. Μὲ ἄλλας λέξεις τὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων αἰσθησιν λαμβάνομεν, δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἄνευ τῆς συνειδήσεως ἣτις ἀντιλαμβάνεται αὐτά. Ἡ ὑπαρξις αὐτῶν συνίσταται εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀντίληψιν αὐτῶν *Esse est percipi*. Τὴν ὑπαρξιν ταύτην παρέχει εἰς αὐτὰ ἢ εἰς τὴν συνείδησιν ἀνάληψις αὐτῶν. Ἡ πίστις εἰς τὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς συνειδήσεως ὑπαρξιν τῶν ἀντικειμένων ὀφείλεται εἰς τὴν ἐσφαλμένην περὶ ἀφηρημένων, γενικῶν ἐννοιῶν ἀντίληψιν. Ἄλλ' ἡ ἀφαίρεσις αὕτη δὲν εἶνε πλέον πραγματικὴ παράστασις, ἀλλὰ λέξις κενὴ περιεχομένου. Διότι ἀφηρημένα ἰδέαι δὲν ὑπάρχουσι. Δυνάμεθα μὲν νὰ παραστήσωμεν ἐν ἡμῖν ἐρυθρὰ ἢ πράσινα ἀντικείμενα, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ χροῶμα καθόλου, ὡς οὐδὲ τὸ τρίγωνον καθόλου, εἰμὴ μόνον ὠρισμένον τι τρίγωνον. Οὕτως ἡ ὕλη διαλύεται εἰς περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως. Τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐκτὸς κόσμου εἶνε παραστάσεις ἰδιοτήτων καθορισμένων ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Εἶνε βεβαίως ἀληθὲς ὅτι αἱ παραστάσεις καὶ τὰ αἰσθήματα ἡμῶν δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἄνευ τοῦ πνεύματος, ἅπερ κέκτηται αὐτά. Εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ ὑπάρχωσιν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας ἢ τουλάχιστον ὁμοιάζουσι πρὸς αὐτάς χωρὶς νὰ ταυτίζωνται. Εἰς τὴν ἐνστασιν ταύτην ἀπαντᾷ ὁ Μπέρκλεϋ ὅτι ἡ παράστασις μόνον πρὸς παράστασιν εἶνε δυνατόν νὰ ὁμοιάζη. Χροῶμά τι π.χ. μόνον πρὸς χροῶμα, σχῆμά τι, μόνον πρὸς σχῆμα. Κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἐξωτερικὰ πρότυπα τῶν παραστάσεων θὰ ἔπρεπε ἢ νὰ εἶνε ἀντιληπτά, ὅποτε θὰ ἦσαν παραστάσεις, ἢ νὰ μὴ εἶνε ἀντιληπτά, ὅποτε οὐδεὶς λόγος περὶ ὁμοιότητος αὐτῶν πρὸς τὰς παραστάσεις δύναται νὰ γίνῃ. Διότι χροῶμά τι λ.χ. δὲν εἶνε

δυνατὸν νὰ ὁμοιάζη πρὸς τι ἀόρατον. Ἄλλ' ἐὰν τὰ ὄντα ἐν γένει ὑπάρχουσι μόνον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει καὶ ἐὰν μεταξὺ πρωτογενῶν καὶ δευτερογενῶν ἰδιοτήτων οὐδεμία ὑφίσταται διάκρισις, τίς ἢ διαφορὰ μεταξὺ πραγματικότητος καὶ φαντασιοκοπήματος; Ἡ διαφορὰ αὕτη ὑπάρχει, λέγει ὁ Μπέρκλεϋ, διότι αἱ κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις εἶνε σαφέστεραι τῶν ἀπλῶν προϊόντων τῆς φαντασίας. Ἡ ἐξ αὐτῶν ἐντύπωσις εἶνε ἰσχυροτέρα καί, ὅπερ σπουδαιότερον, ἐμφανίζονται ἐν ὠρισμένη καὶ ὑπὸ νόμων διεπομένη τάξει, τὴν ὁποίαν ἀδυνατοῦμεν νὰ διαρρήξωμεν. Εἰς τὸ τελευταῖον ἄλλως τε τοῦτο συνίσταται ἡ πραγματικότης τῶν ὄντων, εἰς τὸ ὅτι δηλαδὴ ἀποτελοῦσι μέρη ὠρισμένης τινὸς καὶ κατὰ νόμους χωρούσης συναρτήσεως, κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ εἰς τὸ ὅτι εἶνε ἀνεξάρτητα τῆς συνειδήσεως. Οὐδαμῶς βλάπτει λοιπὸν τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀξίαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἢ ἀπόρριψις τῶν παραστάσεων τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, διότι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐπιδιώκουσι νὰ ἐξηγήσωσι τὰ φαινόμενα ἀνάγουσαι αὐτὰ εἰς ἄλλα γενικώτερα καὶ οὐχὶ διὰ τῆς ἀποδοχῆς μυστικῶν οὐσιῶν, αἵτινες οὐδέποτε εἶνε δυνατὸν νὰ γίνουν ὑποκείμενον τῆς ἐμπειρίας. Ὡς ἐμπειρικαὶ ἐπιστῆμαι ἀσχολοῦνται οὐχὶ περὶ τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ περὶ τὰ πράγματα ὡς ταῦτα ἐμφανίζονται, τὰ πράγματα ὡς ἀπλᾶς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις. Τὸ ἔργον αὐτῶν συνίσταται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν νόμων, ὑπὸ τῶν ὁποίων διέπονται αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν ποιοτήτων τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν κανόνων, τῇ βοηθείᾳ τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὸν ἐκ τῆς παρουσίας μιᾶς ποιότητος νὰ συμπεράνωμεν περὶ μιᾶς ἄλλης.

Ἄλλ' ἐὰν αἱ κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις δὲν κατάγονται ἀπὸ ἐκτὸς ἡμῶν ὑπάρχοντα ὑλικά ἀντικείμενα, τότε ἡμεῖς παράγομεν αὐτὰς καὶ ὁ ὅλος κόσμος ὑφίσταται μό-

νον ἐντὸς τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Τοῦτο ἀποκρούει ὁμως ὁ Μπέρκλεϋ, διότι, λέγει, ἔχομεν σαφῆ συνείδησιν ὅτι δὲν παράγομεν ἡμεῖς αὐτοὶ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας, ἀλλὰ δεχόμεθα αὐτὰς ἔξωθεν. Τὴν ἀρχὴν λοιπὸν αὐτῶν ἔχουσιν εἰς ἔξωτερικὴν αἰτίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὕλη καὶ ὕλικὸς κόσμος εἶνέ τι ἀδιανόητον, ἡ αἰτία αὕτη μόνον πνευματικὴ δύναται νὰ εἶνε. Κατὰ ταῦτα τὰς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις προκαλεῖ ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ὁ θεός, ὅστις εἶνε καὶ ὁ δημιουργὸς τῶν πνευματικῶν ὄντων. Οὕτω ὁλόκληρος ὁ πραγματικὸς κόσμος ὑπάρχει μόνον ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ θεοῦ, τὰ πνεύματα καὶ αἱ παραστάσεις τῶν εἶνε τὸ μόνον ἀληθῶς ὑπάρχον. Ὁ θεὸς ὡς πανταχοῦ παρὼν καὶ αἰώνιον πνεῦμα γνωρίζει καὶ νοεῖ τὰ πάντα καὶ ἐμφανίζει αὐτὰ εἰς ἡμᾶς ὑπὸ ὠρισμένους νόμους ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἀπορρέοντα, τοὺς ὁποίους καλοῦμεν φυσικοὺς νόμους. Τὰ πάντα εἶνε καὶ ζῶσι καὶ κινουῦνται ἐν αὐτῷ. Τὰ πάντα εἶνε ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ. Οὕτως ὁ Μπέρκλεϋ ἀπορρίπτων τὸν ὕλικὸν κόσμον αἰσθάνεται ἑαυτὸν πλησιέστερον εἰς τὸν θεόν, ὅστις εἶνε παρὼν καὶ κατὰ πᾶσαν ἀκόμη κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἤσκησεν ἰσχυρὰν ροπὴν, ἡ δὲ θεμελιώδης ἰδέα αὐτοῦ, ὅτι δηλαδὴ τὰ ὄντα οὐδὲν κατ' ἀλήθειαν εἶνε παρὰ συμπλέγματα κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεων, συνέβαλε μεγάλως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νεωτέρου μυστικισμοῦ.

Ο ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΙΟΥΜ

Ὁ Δανὶδ Χιούμ (1711 - 1776) διέτριψε κατ' ἀρχὰς νεώτατος ἔτι ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου μακρὰν τοῦ κόσμου ζῶν ἠσχολεῖτο περὶ τὰς μελέτας του. Ἐνταῦθα ἔγραψε τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον, τὴν «Πραγματεῖαν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ», ὅπερ ὁμως ἔπειδὴ οὐδεμιᾶς ἔτυχε προσοχῆς ἐξέ-